

A közönséges cickafark (*Achillea millefolium*) elnevezései a magyar nyelvben

1. A közönséges cickafark (*Achillea millefolium*) a fészkesvirágzatúak (Compositae) családjába tartozik, „terem uton utfélen, partokon, mezőkön, temetőkben; csikos, szőrös halványzöld szára mintegy másfél lábnyi magas, kétszeresen tollazott levelekkel” (Peregriny Elek, Természettörténet. Az ifjúság tanítására és házi használatára. Pest, 1847. 359).

A legenda szerint a trójai háborúban Achilles katonatársa sebének vérzését a cickafarkfű páfrányszerű leveleivel állította el. Veszelszki Antal 1798-ban így írta le a történetet: „Vitéz Akhillesről azt írják, hogy a’ febeit evvel gyógyította meg, a’ honnét az Achillea, és a’ Herba militaris nevet-is viseli” (A’ növény plánták’ országából való erdei, és mezei gyűjtemény, vagy-is fa- és fűszeres könyv. Pesthen. 314). A növény olyan anyagokat tartalmaz, amelyek elállíthatják a vérzést, de fájdalomcsillapító és gyulladáscsökkentő tulajdonságuk szintén hasznos a sebek kezelésénél. Emésztést elősegítő és enyhe nyugtató hatása is említést érdemel. Achilles 2500 éve fedezte fel a cickafarkfű orvosi használatát; a római légiókhöz csatlakozó orvos, Dioszkuridész azt ajánlotta, hogy a növény szétnyomott leveleivel dörzsöljék be a sebet (Michael Castleman, Gyógynövény enciklopédia. Bp., 1994. 97).

Ennek a növénynek — amely réteinket apró fehér virágaival néhol nagy területeken elborítja — az orvosi hasznáról korai fűvészkönyveink részletesen beszámolnak. Beythe András így ír a növény gyógyító erejéről: „Ha az orraban erztöd valakinek az veret meg alattya”, „Ver has beli betegőknek io ezt innia”, „Miglen vi az fiue, tóriek meg es febtöt io vele kötözni”, „Ha akar az leuelet, akar az faio fogad alat tartod, el vezi faidalmat” (Fiveskönyv. Németújvár, 1595. 114).

A XVIII. század orvosbotanikusa, Csapó József Új füves és virágos magyar kert c. munkájában így jellemzi a cickafarkat: „Veséknék fájdalmait ... el-vefzi”, „Sebeket ’s Fekélyeket ez fü meg-tíjztitt ’s meg-gyógyítt”, „Hanyást megfzünteti...” (Új füves és virágos magyar kert, mellyben mindenik fünek és virágnak Neve, Neme, Ábrázatja Természete és Ezekhet képest külömbféle Hafznai, értelmessen meg-jegyztettek. Posonyban, 1775. 83).

Diószegi Orvosi fűvész könyvében megjegyezte, hogy a cickafarkfűből készült orvosság nagyon lassan hat: „A’ Tzitzkóróból készült orvossággal hoszsa-

sann kell élni, mert lassanként munkálkodik, de osztánn annál bizonyosabbann” (Orvosi fűvész könyv mint a’ magyar fűvész könyv’ praktika része. Debreczenbenn, 1813. 310).

2. A közönséges cickafark ’*Achillea millefolium*’ legkorábbi elnevezése az *egérfark* 1395 k. tűnt fel a magyar nyelvben: *eger fark* (BesztSzj.: RMGl. 219), 1405 k.: *eger fark* (SchlSzj.: RMGl. 219), 1520 k.: *Egherfark* (Herbolarium Vincentiae: RMGl. 219), *Egerfark* (Növénynevek: RMGl. 219), 1525 k.: *egeer-fark* (Ortus Sanitatis: RMGl. 219), 1583: *eghér fark* (Clusius, C. et Beythe, S., *Stirpium Nomenclator Pannonicus*. Nemetvyvari. 21), 1590: *Eger fark* (Szikszai Fabricius, *Nomenclatura*: RMGl. 220), 1595: *Eger fark* (Beythe András, i. m. 114), XVI. sz.v.: [*Egler fark* (De Herbis: RMGl. 220), 1807: *egérfark* (Magyar fűvész könyv. Mely a’ két magyar hazábann találtatható növényeknek megismerésére vezet, a’ Linné alkotmánya szerént. Debreczenbenn. 486), 1841: *egérfark* (Barra István, *Növénytan*, mely a’ magyarországi és erdélyi növény rendeknek ... leírását, elterjedését ... hasznának előterjesztését ... foglalja magában. Pest. 206).

Az *egérfark* összetett növénynév, jelöletlen birtokos jelzős összetétel. Az elnevezés alapja, a növény puha, szőrös leveleinek az egér farkához való hasonlósága. Ugyanezen a szemléleten alapul a növény mai elnevezése: *cickafark*. Marzell szerint az *egér* előtag talán a növény jelentéktelen voltára utal, illetve, hogy száraz árokpartokon, útszéleken, mezőkön fordul elő (ahol egerek, bogarak is megtalálhatóak) (Heinrich Marzell, *Wörterbuch der Deutschen Pflanzennamen*. Mit Unterstützung der Preussischen Akademie der Wissenschaften Bearbeitet von Heinrich Marzell unter Mitwirkung von Wilhelm Wissmann. I–V. Fünfter band. Register: Alphabetisches Verzeichnis. Leipzig, 1943–1958. 94).

3. Az *egérfarkfü* összetétel a XVI. sz.-ban tűnt fel, az utótag (-fü) magyarázó szerepű: Gyomornak Imélgejerêl, Okadafarol (OrvK. 187), „Eoregbÿk *Egerfark fweth* tÿry eo3we borral, annak az leweth aggyad ÿnnÿya melegÿn” (OrvK 189/1), 1690: „Fõzz Vezet, Tál-mosjõ fûvel, Tormentilla gyûkÿrrel, *Egér-fark fûvel*..., s-azt igya” (Pápai Páriz Ferenc, *Pax Corporis*. Kolozsvár. 171), *Eger-fark fûnek* gr. (uo. 169), 1745: *Egér-fark-fû* (Justi Joannis Torkos, *Taxa Pharmaceutica Posoniensis*. Posonii. 7), 1775: *Egérfark-fû* (Csapó József, i. m. 82), 1783: *Eger fark-fû* (Benkõ József, *Nomenclatura Botanica*. Fûjzeres nevezetek. Linneus rendi szerént: Molnár János, *Magyar könyv-ház*. I. szakasz. Benkõ József Urnak Fûjzeres bövebb nevezeti. Posony. 419).

Az *egérfark*, *egérfarkfü* elnevezéseket Földi János elítéli Rövid kritika és rajzolat a’ magyar fűvész tudományról (1793) c. művében, mivel semmi közük az *egérfark*hoz. Azt írja: „Jók és ditséretesek az olly Nevek, mellyek a’ Növényeknek tekintetébõl vett valami különöst adnak elő, tsak hogy az, semmi más Nemmel köz ne légyen. Illyenek a’ Növényi részeknek némelly dolgokhoz való hasonlítások. Ezek ha a’ Növénynek egész tekintetét, vagy valamely ré-

szének kitetsző hasonlatosságát egyszerre valósággal előadják, igen jók; ha pedig a' hasonlítással együtt, a' hasonlított rész is röviden kimondathatik, annyi-val világosabbak és tökéletesebbek" (Földi János, i. m. 31).

Az *egérfarkfű* nevet Földi János a *myosurus* nevű növényre megfelelőnek tartja, Linnére hivatkozva: „A' legjobb Neveknek megemertető jelek, azt mondja Linné, ez, hogy a' Plánta kezét nyúltsan a' Névnek, és Név viszont kézzel fogadja a' Plántát ... Illyen *Egérfarkfű* — *Myosurus*. (de nem az *ezerlevelű Cziczfarkó* — *Achillea Millefolium*) mellytől valaki egér farkat látott, soha ezen Nevet meg nem tagadja" (Földi János, i. m. 32).

4. A XVI. sz. végén tűnt fel az *egérfarkkóró* elnevezés, egyedi adat, a *-kóró* utótag magyarázó jellegű: *Egér fark-kóró* (De Herbis: RMGl. 220).

5. 1560 k. körülírással jellemzik a közönséges cickafarkot: *Vere iaro fű* (GyöngySzt.: RMGl. 256). Egyedi adat, a név feltehetőleg a növény vérzést előállító képességére utal: „Míg gyenge ezen fű, ha meg-töretik, jó véle sebet kötözni. Ha az embernek órra' vére' folyása el-nem akar állani töltsd órrába az egér fark fűnek kifatsart levét, mindjáraft meg-állítja" (Nedeliczi Váli Mihály, Házi orvos szótártarska. Győrött, 1792. 66).

6. Az *ezerlevelűfű* '*Achillea millefolium*' elnevezés csak a XVI. század végén bukkant fel nyelvünkben: *Ezer-levelű-fű* (De Herbis: RMGl. 220), 1775: *Ezer levelű-fű* (Csapó József, i. m. 82), 1783: *Ezer levelű-fű* (Benkő József, i. m. 419), 1798: *Ezer-levelű-fű* (Veszelszki Antal, i. m. 313), 1807: *ezerlevelű fű* (Magy. Fűvészk. 486).

A növény „szőrös halványzöld szára mintegy másfél lábnyi magas, kétszeresen tollazott levelekkel" (Peregriny Elek, i. m. 359), az *ezerlevelűfű* elnevezés ezekre a jellegzetesen szeldelt levelekre utal. Az összetétel latin mintára keletkezett tükörfordítás: vö. latin *millefolium*; idegen nyelvi megfelelőkre vö.: ném. *Tausendblatt* (Wilhelm Ulrich, Internationales Wörterbuch der Pflanzennamen in Lateinischer, Deutscher, Englischer und Französischer Sprache. Leipzig, 1872. 2), angol: *thousand-leaf*, francia: *millefeuille* (Heinrich Marzell, i. m. 85).

7. A ma használatos *cickafark* nevet valójában Csapó József alkotta, és használta először, *cicfarkkóró* formában. A *cicfarkkóró* első előfordulásai: 1775: *Czitzfarkkoró* (Csapó József, i. m. 82), 1783: *Czitzfarkkoró* (Benkő József, i. m. 419), 1793: *Cziczfarkkóró* (Földi János, i. m. 20).

A *cicfarkkóró* összetett szó, előtagja a *cica* módosult változata. A *cicfark* elnevezés alapja a növény leveleinek a macska farkához való hasonlósága (TESz.), a *-kóró* magyarázó utótag.

A *cicfarkkóró* elnevezést Földi János a növénynevek kritikáját tartalmazó művében is támogatta, mivel: „magoknak a' Növényeknek belső és külső tulajdonságoktól, vagy különb különb természeti dolgoknak hasonlatosságától vett Öszvetetett Növény Neveink, (Nomina composita) mint": *Cziczfarkkóró* (Földi János, i. m. 20) helyesek.

8. A *cicfark* Diószegi és Fazekas alkotása elvonással a *cicfarkkóró*-ból, a név ilyen formában csak a népnyelvben maradt fenn: *cicfark* (Lengyeltóti, Kürt: ÚMTsz.), *cicfárk* (Nemespánn: ÚMTsz.). A *cicfark* első megjelenése: 1807: *tzitzfark* (Magy. Fűvészk. 486), 1841: *cziczfark* (Barra István, i. m. 206), 1847: *cicfark* (Peregriny Elek, i. m. 359), 1862: *cziczfark* „Növényfaj a cziczkórók neméből, hosszukás, hengerded, sok, egymásra halmozott szirmu virággal” (CzF. I, 1125).

9. Az *egérfarkú cickóró*, *egérfark cickóró* ugyancsak Diószegi és Fazekas botanikai névalkotó munkájának eredményei: 1807: *egérfarkú Tzitzkóró* (Magy. Fűvészk. 486), 1813: *Egérfark Tzitzkóró* (Magy. Fűvészk. 2: 394), 1841: *egérfarku cziczkóró* (Barra István, i. m. 206), 1847: *egérfarkú cickóró* (Peregriny Elek, i. m. 359).

Földi Kritikája (1793) Diószegi és Fazekas munkájának is alapjául szolgált; a Földi által javasolt *cicfarkkóró*-t Diószegi és Fazekas *cickóró*-ra módosították. A Magyar fűvész könyv szerzői nemzetségnévként a *Tzitzkóró* 'Achillea' (Magy. Fűvészk. 484) elnevezést javasolták. Diószegi és Fazekas az *Tzitzkóró* nemzetségnév elé a növény régi elnevezéseiből (*egérfark*, *egérfarkkóró*) megkülönböztető jelzőket gyártott, és ezeket illesztette a *Tzitzkóró* nemzetségnév elé: *Egérfark Tzitzkóró* (Magy. Fűvészk. 2: 394), *Egérfarkú Tzitzkóró* szerepel (uo. 368). Az Orvosi fűvész könyvben az Igazító Laistromban a 'Régi Nevek' között a *Ezerlevelűfű* (uo. 368), *Tzitzfark* (uo. 394), *Egérfark* (uo. 368), a 'Megállított Nevek' között az *Egérfark Tzitzkóró* (uo. 394), *Egérfarkú Tzitzkóró* (uo. 368), *Egérfarkú Tzittzkóró* szerepel (uo. 368).

10. A *cicfarkkórófű* Veszelszki Antal alkotása, a *cicfark* növénynevet két magyarzó utótaggal látta el: *-kóró* és *-fű*. 1798: *Tzitz-fark-kóró-fű* (Veszelszki Antal, i. m. 313). A névnek nincs folytatása a magyar nyelvben.

11. A *cicufark ezer levelűfű* egyedi névalkotás, Barra István alkotta, a névnek nincs folytatása a magyar nyelvben: 1841: *cziczufark ezer levelűfű* (Barra István, i. m. 206).

12. A növény mai hivatalos használatú magyar növényneve: *cickafark*, *közönséges cickafark* (Priszter Szaniszló, Növényneveink. Budapest, 1998. 290). A *cickafark* összetett szó: előtagja a *cica*, illetve ennek játszi képzős módosulata. A *cickafark* első megjelenése: 1826: *cziczka-fark* (TESz.).

13. A *cickafark* különböző magyar nevei legtöbb tájszótárunkban megtalálhatóak. A *cickafark* legrégebb elnevezései az *egérfark* (1395 k.) és az *egérfarkkóró* (XVI. sz.) valamint az *egér*-, *egérfark*- előtagú összetételek (*egérfarkúfű*, *egérfarkúkóró*, *egérfarkúvirág*, *egérfarkvirág*, *egérfű*, *egérorrúfű*) a nyelvjárá sokban maradtak fenn: *egérfark*: *eger-fark* (Zemplén m. Deregnő: MTsz.), *egérfarak* (Bogdánfalva: ÚMTsz.), *egérfark* (Alsógagy, Mezőtúr, Hajdúböszörmény, Hajdúhadház, Hajdúnánás, Nyíregyháza: ÚMTsz.), *egérfarkot* (Korlát-

helme: ÚMTsz.), *egérfark* (Hajdúnánás, Komádi: ÚMTsz.), *egérfarok* (Hajdúszoboszló, Hosszúpályi, Mezőpeterd: ÚMTsz.); *egérfarkkóró*: *egerfarggőuré* (Kemecse: ÚMTsz.), *egerfargóró* (Nyírcsászári: ÚMTsz.), *egérfarkkóré* (Kiskunság, Piskolt: ÚMTsz.), *egerfarkkóró* (Paládság: ÚMTsz.), *egérfarkkóró* (Vésztő, Hortobágy, Nagy-Sárrét, Hajdúhadház, Hosszúpályi, Szabolcs vm., Szatmár vm., Csenger, Érkörös, Pele: ÚMTsz.), *egérfarkkórót* (Nagyszalonta, Ökörítőfűlős: ÚMTsz.), *egérfarkkóróval* (Nagyszalonta: ÚMTsz.), *egérfarkóró* (Viss: ÚMTsz.), *egérfarkaőráó* (Komádi: ÚMTsz.); *egérfarkúfű*: *egérfarkúfűj* (Kőszeg-Hegyalja: ÚMTsz.), *egérfaku-fi*, *egérfarku-fi* (Nagyváty: ÚMTsz.), *egérfarkú füvet* (Istensegíts — Dunántúl, Lészped — Dunántúl: ÚMTsz.), *egérfarku fű* (Rábagyarmat, Nagyváty: ÚMTsz.), *egérfarku fűnek* (Nyujtód: ÚMTsz.), *egér farku fűvet* (Bukovina), *egérfarkúfű* (Zilah, Borsa völgye, Szászfenes, Csombord, Magyarlapád, Siklód, Réty, Lábnik — Dunántúl: ÚMTsz.), *egérfarkúfűvet* (Nagyszalonta: ÚMTsz.), *egérfarkú füvet* (Oláhlapád: ÚMTsz.), *egérfarkufűj* (Felsőőr, Bocsfölde, Csatár, Nagykanizsa: ÚMTsz.), *egérfarkúfűj* (Örség, Zalabaksa: ÚMTsz.), *egérfarkó fűj* (Örisziget: ÚMTsz.); *egérfarkúkóró*: *egérfarkú kóró* (Cserszegtomaj: ÚMTsz.); *egérfarkú virág*: *egérfarkú virág* (Borsa: ÚMTsz.); *egérfarkvirág*: *egérfarkvirág* (Csákánydoroszló: ÚMTsz.); *egérfű*: *egerfű* (Lábnik — Dunántúl: ÚMTsz.), *egérfű* (Torda: ÚMTsz.); *egérrorrúfű*: *egérrorrú fű* (Magyarlóna: ÚMTsz.).

Ugyancsak nyelvjárás őrzi az *ezerlevelűfű* elnevezést, amely a XVI. sz. végén bukkant fel a magyar nyelvben: *ezerlevelű fű* (Kézdivásárhely vidéke: ÚMTsz.), *ezérlevelűfű* (Magyarókerke: ÚMTsz.).

A növény mai hivatalos használatú elnevezése a *cickafark* is megtalálható nyelvjárásokban különböző alakváltozatokban (*cickafark*, *cickafarka*, *cickefark*, *cickefarkfű*, *cickafark*, *cicafarokvirág*, *cicafarok*, *cicafarka*, *cicafarkúfű*, *cicafarok*, *cicfark*, *cicfarok*, *cicfarkkóró*, *cicfarkúkóró*), feltehetőleg a játszi képzős előtag, valamint a növénynév játékos hangzása miatt vált nyelvjárási szóvá: *cickafark*: *cickafark* (Nógrád m.: MTsz.); *cickafarka*: *cicka-farka* (Nógrád m.: MTsz.); *cickefark*: *cickefark* (SzegSz.); *cickefarkfű*: *cickefarkfű* (SzegSz.); *cickafark*: *cickafark* (SzegSz.); *cicafarokvirág*: *cicáfárokvëräog* (SzlavSz.); *cicafarok*: *cicáfárok* (SzlavSz.), *cicafarok* (Nagyszalonta, Zilah: ÚMTsz.), *cichà-fárok* (Haraszti: ÚMTsz.); *cicafarka*: *cicafárka* (Kunmadaras: ÚMTsz.); *cicafarkúfű*: *cicafarkúfűj* (Zalabaksa: ÚMTsz.); *cicfarok*: *cicfarok* (Bogya: ÚMTsz.); *cicfark*: *cicfark* (Lengyeltóti, Kürt: ÚMTsz.), *cicfárk* (Nemespann: ÚMTsz.); *cicfarok*: *cicfarok* (Lovászpátona: ÚMTsz.); *cicfarkkóró*: *cicfarkkóró* (Kiskunság: ÚMTsz.), *cicfarkóró* (Mersevát: ÚMTsz.), *cicfarkúfű*: *cicfarkufű* (Szentgál: ÚMTsz.); *cicfarkúkóró*: *cicfarku korró* (Szentgál: ÚMTsz.).

Néhány népnyelvi elnevezést említ még Jávorka Sándor, az előfordulási hely megjelölése nélkül: *Pulykafű*, *csontvirág*, *borbolya* (Jávorka Sándor, Magyar Flóra / Flora Hungarica. Bp., 1925. 266).

14. Összefoglalva a következőket mondhatjuk: a közönséges cickafark (*Achillea millefolium*) legkorábbi elnevezése az *egérfark* 1395 k., az *egérfarkfű* összetétel a XVI. sz.-ban, az *egérfarkkóró* elnevezés pedig a XVI. sz. végén tűnt fel a magyar nyelvben. A *Vere iaro fű* (1560 k.) egyedi körülírási adat, nincs folytatása nyelvünkben. Az *ezerlevelűfű* (XVI. sz. vége) összetétel a növény jellegzetesen szeldelt leveleire utal. Az összetétel latin mintára (latin *millefolium*) keletkezett tükörfordítás. A *cicfarkkóró* Csapó József alkotása (1775), az összetétel előtagja a *cica* módosult változata, a *cicfark* elnevezés alapja a növény leveleinek a macska farkához való hasonlósága. A *cicfark*, az *egérfarkú cickóró* és az *egérfark cickóró* Diószegi és Fazekas alkotása, a nevek ilyen formában csak a népnyelvben maradtak fenn. A *cicfarkkórófű* Veszelszki Antal (1783), a *cicufark ezer levelűfű* elnevezés Barra István (1841) alkotása, egyiknek sincs folytatása a magyar nyelvben.

A növény mai hivatalos használatú neve: *cickafark*, *közönséges cickafark*; a *cickafark* összetett szó: előtagja a *cica* játszi képzős módosulata. A *cickafark* különböző magyar nevei legtöbb tájszótárunkban megtalálhatók. A cickafark legrégebbi elnevezései közül az *egér*-, *egérfark*- előtagú összetételek (*egérfarkúfű*, *egérfarkúkóró*, *egérfarkúvirág*, *egérfarkvirág*, *egérfű*, *egérorrűfű*), valamint az *ezerlevelűfű* nyelvjárásokban maradtak fenn. A *cickafark* névnek is sok változata él a nyelvjárásokban (*cickafark*, *cickafarka*, *cickefark*, *cickefarkfű*, *cickafark*, *cicafarokvirág*, *cicafarok*, *cicafarka*, *cicafarkúfű*, *cicfarok*, *cicfark*, *cicfarok*, *cicfarkkóró*, *cicfarkúkóró*).

VÖRÖS ÉVA